

O NIEKTORÝCH ŠKODLIVÝCH DÔSLEDKOCH ZANEDBÁVANIA KONKRÉTNĚHO VÝSKUMU JAVOV

ANDREJ KOPČOK

Po XX. sjazde KSSS nahovorilo sa u nás už hodne rečí a popísalo mnoho papiera o chybách v našom hospodárskom, politickom a ideologickom živote. Chyby sa odhalili a vykonalo sa mnoho v záujme toho, aby sa viacej neopakovali.

Hodne sa toho nahovorilo do duše našim politickým, ideologickým pracovníkom, vedeckým pracovníkom v oblasti spoločenských vied. Hovorili si do duše navzájom, hovorili im do duše iní. Odsúdili sme všetci spoločne kult osobnosti a jeho dôsledky, dogmatizmus a mnohé iné neresti našich spoločenských vied v posledných rokoch. Zavrhlí sme rad nesprávnych téz, ktoré život už prekonal.

No azda by predsa bolo chybné domnievať sa, že tým bol boj proti nebezpečenstvu týchto a podobných chýb, boj za rýchly a nehatený rozvoj ideológie a vedy dobojovaný. Zdá sa mi, že sme neodhaľovali vždy dosť hlboko a všestranne príčiny našich úchyliiek od pravdy, od marxizmu. Preto niet dôvodu k nejakej bezstarostnosti. Aj dnes ešte často nesprávne pristupujeme k problémom i k našim nedostatkom a chybám v minulosti, povrchno vysvetľujeme ich príčiny.

Korene mnohých chýb a nedostatkov v našom politickom a kultúrnom živote sú v nesprávnom spôsobe myslenia, v priam hriешnom ignorovaní dialektickomaterialistického chápania javov. Navonok holdujeme síce dialektike, v praxi však postupujeme metafyzicky. Nie je to náhoda. Azda nič sa tak málo u nás neštuduje ako dialektický materializmus a azda o žiadnom nedostatku sa u nás tak málo nehovorilo aj pri odhaľovaní našich chýb po XX. sjazde KSSS ako o tomto nedostatku. Veľmi často sa možno v našom živote, najmä v politickom stretnúť s akýmsi odporom voči takým „abstraktnostiam“, voči takým „od života odstrhnutým“ problémom, ako sú kategórie dialektického materializmu. Študuje sa síce „marxizmus“, rôzne jeho tézy, ale neštuduje sa marxizmus, teória marxizmu, duch marxizmu. Od tohto správneho štúdia marxizmu sa už úplne oslobodilo množstvo našich „zaneprázdnených“ politikov a oslobodzujú sa od neho aj pracovníci našej vedy. Tí prví v snahe o „konkrétnešť“, „praktickosť“ a druhí v snahe o „odbornosť“. Mnohým našim politickým pracovníkom bude napr. čoskoro úplne nepochopiteľné, prečo sa revolucionár Lenin zaoberal popri politickej činnosti aj takou „od života odtrhnutou prácou“, ako je štúdium filozofických kategórií, prečo politik Lenin bol aj filozofom. A žiaľ, táto „praktickosť“ sa pomaly zmocňuje aj niektorých našich filozofických pracovníkov. Filozofi — historickí materialisti zbavujú sa napr. „abstraktnosti“ tak, že ignorujú a neštudujú kategórie dialektického materializmu, často násilne odtrhávajú problematiku historického materializmu od problematiky dialektického materializmu.

A výsledok?

Vulgarizujeme marxizmus o stopäť. V boji proti jednej krajnosti upadáme do krajnosti druhej. Z dogmatikov sa stávajú cez noc eklektici, zlučujúci marxizmus s buržoáznou ideológiou, z diktátorov sa stávajú liberáli. Všeobecne sa usmievame nad tým, ako predstavitelia predmarxovského materializmu popierali kvalitatívnu diferencovanosť sveta, špecifickosť javov. V praxi sa však dopúšťame tých istých chýb. Podobáme sa tým dvojhrbým ťavám v humoristickom časopise, ktoré sa vysmievali jednohrbej ťave, že je hrbatá.

V tomto článku chceme sa dotknúť niektorých z týchto javov nášho ideologického života a ukázať, ako u nás neznalosť a nerešpektovanie dialektického materializmu vedie k omylom v poznaní a odtiaľ k nesprávnej praxi.

*

Dialektický materializmus vysvetľuje svet ako kvalitatívne diferencovaný materiálny celok. Preto v dialektickom materializme patrí významné miesto aj kategóriám jednotlivého, zvláštneho a všeobecného, ktoré odrážajú súvislosť, vzájomnú závislosť a vzájomné prechody javov objektívneho sveta. Materiálna jednota sveta sa prejavuje v pôsobení najvšeobecnejších zákonov, ktoré sa týkajú každej oblasti sveta, každého javu a ktoré sa v týchto oblastiach i javoch špecificky prejavujú, v čom sa zase odráža kvalitatívna diferencovanosť sveta. Jednotlivé kvalitatívne oblasti objektívnej skutočnosti, formy pohybu hmoty, javy vynikajú tak všeobecnými, ako aj špecifickými črtami, ako všeobecnými, tak aj špecifickými zákonmi. Spoločenský život je napr. pohybom hmoty — to je to všeobecné, no súčasne je zvláštnym pohybom hmoty, ktorý sa líši od mechanického, biologického pohybu hmoty — to je to zvláštne špecifické. Spoločenské javy preto nemožno vysvetliť iba všeobecnými vlastnosťami hmoty, mechanickými, biologickými zákonmi atď. Ak chceme hociktorý jav vysvetliť, musíme poznať nielen jeho všeobecné, ale aj špecifické črty. Z jednoty všeobecného a zvláštneho vyplýva aj všeobecne známa požiadavka dialektickej metódy — konkrétny výskum konkrétnych, javov, ktorú my, žiaľ, veľmi často iba uznávame.

Práce klasikov marxizmu sú skvelým obrazom pohybu správneho myslenia, ktoré sa zmocňuje pravdy.

Metóda, ktorú používa Marx pri výskume a riešení problémov, predstavuje pohyb myslenia od zložitého nerozčleneného konkrétneho k abstraktnému a od abstraktného späť ku konkrétne, no už poznanému, obohatenému na základe výsledku abstrakcie, na základe zákona. Konkrétne reprodukuje Marx na základe svojho podrobného poznania, na základe konkrétneho výskumu skutočnosti a nekapituluje ani pred protirečením medzi javom a jeho podstatou, konkrétnym a abstraktným. V jednotlivých javoch nachádza Marx prejav zákona. Na základe poznania javov, konkrétnych vzťahov skutočnosti vysvetľuje, prečo sa zákon modifikuje, mení na povrchu. Tak vysvetľuje napr. protirečenie medzi hodnotou a cenou, hovorí, že sa hodnota v novej oblasti, v oblasti výmeny, javí — v dôsledku konkurencie — ako cena. Tak vlastne Marx rozvíja svoju teóriu, ukazuje okrem všeobecného aj špecifické v javoch. Všestranné poznanie obrovského množstva historických faktov — pred napísaním *Kapitálu* študoval ich Marx okolo 25 rokov — a potom správna konkretizácia všeobecného zákona má tiež podiel na tom, že sú Marxove práce živým obrazom zložitej skutočnosti.

Ani najvynikajúcejší spolupracovníci a žiaci Marxa sa neuspokojovali v praxi

len s poznaním všeobecného, ale vždy vyžadovali a snažili sa o najkonkrétnejší výskum jednotlivého, konkrétneho. Uvedomovali si, že je všeobecné poznanie javu vždy len polopравdou a v snahe čo najdokonalejšie poznať skutočnosť, študovali zvláštnosti jednotlivého, pozorne si všímali, ako sa všeobecné prejavuje v jednotlivom. „Každé všeobecné je čiastočkou alebo stránkou, alebo podstatnou vlastnosťou jednotlivého“¹ — písal Lenin. Hoci je všeobecné i podstatnou vlastnosťou jednotlivého, nikdy nevyčerpáva jednotlivé. Pri analýze proletárskej revolúcie v Rusku znepokojoval napr. Lenina abstraktný prístup k problému, skutočnosť, že „ľudia si zvykli abstraktne klásť kapitalizmus proti socializmu a medzi kapitalizmus a socializmus hlbokomyseľne vkladať slovo: skok (niektorí, spomínajúc si na úryvky z toho, čo čítali u Engelsa, dodávali ešte hlbokomyseľnejšie: „skok z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody“).“²

Ak si teda chceme v živote pomôcť hocijakou abstrakciou, nesmieme nikdy zabúdať na dialektický vzťah medzi abstraktným a konkrétnym, všeobecným a jednotlivým, špecifickým a na konkrétny výskum konkrétnej skutočnosti, ktorý z toho vyplýva. Nikomu sa ešte nepodarilo vysvetliť bezprostredne na základe všeobecných zákonitostí jednotlivé fakty.

*

Všimnime si teraz, k akým polopравdám, k akým omylom vedie ignorovanie tohto vzťahu pri štúdiu a riešení protirečenia v procese spoločenského vývinu, kam sa dostaneme, ak si nebudeme všímaj, ako sa tento všeobecný vzťah prejavuje v rôznych podmienkach, v rôznych oblastiach spoločenského života.

Pri výskume buržoáznej spoločnosti neuspokojoval sa Marx len objavením protirečenia medzi proletariátom a buržoáziou, ale všímaj si a vysvetľoval aj spôsob existencie, formu tohto protirečenia, jeho špecifickú stránku. Touto stránkou je antagonizmus. Z čoho vyplýva táto špecifická forma protirečenia? Z toho, že sú nositeľmi výrobných síl a vzťahov za kapitalizmu dve triedy. Skutočnosť je tu taká, že proletariát rozvíja výrobné sily a buržoázia jestvujúce výrobné vzťahy obhajuje, *organizuje odpor proti úsiliu o ich zmenu*. Hlavným organizátorom tohto odporu je buržoázny štát v širokom slova zmysle. Protirečenie medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi narastá preto do najvyššieho stupňa. Práve tento stupeň napätia medzi týmito protikladmi nazýva Marx antagonizmom a protirečenie antagonickým. Prichádza k záveru, že organizovaný odpor buržoázie musí byť zlomený organizovaným útokom, násilie násilím. Na základe poznania špecifickosti protirečenia Marx teda objavuje špecifický spôsob riešenia protirečenia: násilie. Prihliadajúc na tento svoj objav, vytvára potom svoju teóriu proletárskej revolúcie, teóriu prechodu od triednej spoločnosti k netriednej komunistickej spoločnosti. Významné miesto v tejto teórii patrí ozbrojenému povstaniu, násilnému rozbitiu buržoázneho štátneho aparátu a násilnému vyvlastneniu vykorisťovateľov.

Antagonizmus je teda určitým stupňom vo vývoji protirečenia, určitou formou boja protikladov v spoločnosti. Nie každý boj protikladov prebieha však v tejto forme. Sú protirečenia, ktoré sa nevyznačujú antagonizmom. Napr. protirečenia v prírode. Preto pojem „antagonizmus“ používajú klasikovia iba pre označenie určitých sociálnych protirečení triednej spoločnosti. Teda ani všetky protirečenia v spoločenskom živote nie sú antagonické. Hovoríme o antagonických a neantago-

¹ Filosofické sešity, čes., Praha 1953, 321.

² Lenin — Stalin, *O práci*, Praha 1952, 384.

nických protirečeniach. V poznámkach ku jednej Bucharinovej knihe Lenin hovorí, že antagonizmus a protirečenie nie je jedno a to isté, že prvé zmizne a druhé zostane aj za socializmu.

Rozlišovanie antagonických a neantagonických protirečení má mimoriadne praktický význam v politike. Konkrétne špecifické podmienky určujú špecifickú povahu, formu protirečenia. Vychádzajúc potom zo skúsenosti, že povaha predmetu určuje aj spôsob jeho poznania, zmeny, nevyhnutne prichádzame k záveru, že v prípade rôznych protirečení musíme uplatňovať rôzne spôsoby ich prekonávania: v prípade antagonických — násilie a v prípade neantagonických — presvedčovanie, kritiku a sebakritiku. V oboch prípadoch sa nám nová kvalita dostaví skokom, no v prvom prípade cestou násilného zvratu a v druhom postupným hromadením prvkov nového.

V našej literatúre sa často zdôrazňuje nevyhnutnosť odhaľovania špecifiky protirečení a uplatňovania adekvátneho spôsobu ich prekonávania. Mnohí súdruhovia však predsa na špecifickosť protirečení nedbajú a dopúšťajú sa potom chýb vo svojej práci. V politike sa stávajú ľavičiarimi alebo oportunistami.

Tí prví si počínajú tak, akoby všetky protirečenia na svete boli antagonické a mali sa riešiť jednou metódou — násilím. Násilím chcú riešiť neantagonické protirečenie medzi robotníckou triedou a pracujúcim roľníctvom a násilím naháňať roľníkov do družstiev. Opovrhujú presvedčovaním. Takto chcú dokonca riešiť aj neantagonické protirečenie medzi prírodou a spoločnosťou, ktoré sa od nepamäti rieši metódou rozvoja výrobných síl.

Druhí postupujú naopak, akoby všetky protirečenia boli neantagonické a zriekajú sa násilia aj pri riešení antagonických protirečení. Preto nevyhnutne upadajú do oportunizmu, kapitulujú pred triednym nepriateľom.

Tieto prípady vyplývajú z povrchnosti súdruhov, zo zanedbávania konkrétneho výskumu javov, z neschopnosti vidieť rozdiel medzi antagonickým a neantagonickým protirečením, z neschopnosti pozorovať zmeny, prechody antagonických protirečení v neantagonické a naopak.

Treba povedať, že sa doteraz ani v našej filozofickej literatúre nevenovala tomuto problému, problému vzájomného prechodu antagonických protirečení v neantagonické, náležitá pozornosť. Neobchádza ho suáď jedine Mao-Ce-tun vo svojej práci *O protirečení*.

Patričná pozornosť nevenuje sa tomuto problému ani v učebnici *Dialektický materializmus*. Ani tu sa nehovorí o podmienkach, ktoré umožňujú zmenu formy protirečení. Zanedbávanie tohto problému v teoretických prácach iste nie je bez príčiny. Jeho neujasnenosť mohla byť iba vítaná v období, keď abecedou nášho politického života bola nesprávna Stalinova téza o neustálom zostrovaní triedneho boja.

Vychádzajúc z toho, že je antagonizmus jednou z foriem protirečenia a nie jeho všeobecnou formou, domnievame sa, že jednotlivé protirečenia na základe zmeny vlastnej povahy v nových podmienkach môžu túto formu stratiť alebo nadobudnúť. Keď sa zmení charakter protirečenia, zmení sa aj jeho forma a potom aj spôsob jeho prekonávania.

Domnievame sa, že v súčasnom období mení sa takto v niektorých prípadoch povaha protirečenia medzi proletariátom a určitými vrstvami buržoázie v niektorých krajinách.

V každom zložitom spoločenskom procese jestvuje rad protirečení. Medzi nimi jestvuje hlavné protirečenie, ktoré podmieňuje ostatné protirečenia, vplyva na ne. Takým protirečením v buržoáznej spoločnosti je napr. antagonické protirečenie

medzi buržoáziou a proletariátom. Toto protirečenie súvisí s inými protirečeniami v spoločnosti, ovplyvňuje ich. Boj medzi protikladmi tohto protirečenia vrcholí v socialistickej revolúcii, keď prichádza k násilnému zvratu spoločenských pomerov a ku vzniku novej kvality v spoločenskom vývoji. Dobytím politickej moci zo strany proletariátu, nastolením jeho diktatúry začína prekonávanie protirečenia medzi proletariátom a buržoáziou. Nastáva násilné vyvlastnenie hlavnej časti vykorisťovateľov. Proletársky štát mení spoločenskú organizáciu, vytvára nové socialisticke vzťahy medzi ľuďmi. Vo výrobe nového zriadenia začínajú pôsobiť nové ekonomické zákony. Touto cestou prešiel už Sovietsky sväz a iné socialisticke krajiny.

V tomto procese sa nevyhnutne prichádza k bodu, keď socializmus nadobúda prevahu nad kapitalizmom najprv v jednej, potom vo viacerých krajinách a vo vedomí ľudí na celom svete. XX. sjazd KSSS nedávno konštatoval, že sa už dosiahol tento bod. V súvisi s tým tlačí sa do popredia v jednotlivých socialistických krajinách, teda aj u nás, problém prechodu antagonických protirečení v neantagonické protirečenia, problém obmedzovania potlačovateľskej funkcie štátu, otázka, kde sú hranice medzi násilím a presvedčovaním. Niektoré protirečenia menia teda za nového pomeru síl, v nových podmienkach svoju povahu, svoju formu, spôsob prekonávania, strácajú svoj znak z obdobia panstva kapitalizmu. Ak predtým jedine správnou metódou ich riešenia bolo násilie, dnes ich možno v záujme nového zriadenia riešiť presvedčovaním, nenásilným spôsobom. K takým protirečeniam patrí podľa nášho náhľadu protirečenie medzi robotníckou triedou a bohatými roľníkmi, medzi robotníckou triedou a vlasteneckou buržoáziou v Číne, medzi robotníckou triedou a majetnými vrstvami mesta a dediny v NDR. Marxistické strany v týchto krajinách sa snažia prekonať tieto protirečenia presvedčovaním.

Protirečenie medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi prestáva byť v týchto prípadoch antagonické, lebo nositelia týchto vzťahov nekladú už — v podmienkach, keď sú vyfaté korene kapitalizmu v krajine — organizovaný odpor socialistickej reforme výrobných vzťahov, v ktorých sa nachádzajú, dokonca sa do tejto formy zapojujú. Násilný boj sa mení v mierny boj, administratívny boj sa mení v pedagogický boj. Zreteľné je to najmä v Číne. Zvlášť zaujímavý je z tohto hľadiska proces, prebiehajúci v čínskych zmiešaných štátno-súkromných podnikoch.

V spoločenskom živote je možný aj opačný proces, keď sa neantagonické protirečenie stane antagonickým. Spomeňme hoci príklad, ktorý uvádza Mao-Ce-tun vo svojej práci *O protirečení* — protirečenie medzi náhľadmi v strane. Toto nebýva zo začiatku antagonické, no môže sa v podmienkach triedneho boja takým stať, ak členovia, ktorí sa mýlia, budú protirečenie prehlbovať, všemožne obhajovať svoje chyby a rozbiť jednotu strany. Ak sa zo začiatku takéto protirečenie môže vyriešiť metódou kritiky a sebakritiky, rieši sa neskoršie, keď sa stane antagonickým, násilným spôsobom. Preto komunistické strany upevňujú svoju jednotu: a) bojom názorov, prekonávaním zaostalých názorov metódou kritiky a sebakritiky; b) násilnými opatreniami. Správne je raz jedno, raz druhé. Kto to však nechápe, ľahko sa dopúšťa pravičiarskych alebo ľavičiarskych chýb.

Prechod antagonických protirečení v neantagonické a naopak nie je javom, s ktorým sa možno stretnúť len v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu. Stretávame sa s ním napr. aj v období boja buržoázie proti feudalizmu. Protirečenie medzi buržoáziou a feudálmi nadobúda po čase, za určitých historických podmienok tiež povahu antagonizmu a rieši sa metódou buržoáznej revolúcie. Tak napr. buržoázna revolúcia vo Francúzsku v XVIII. stor. atď. Antagonickým sa teda môže stať v určitých prípadoch aj protirečenie medzi vykorisťovateľskými triedami. Po

víťazstve buržoáznej revolúcie stráca už toto protirečenie často formu antagonizmu a — najmä v podmienkach politickej aktivity robotníckej triedy — rieši sa bez násilia: staré výrobné vzťahy prispôsobujú sa postupne novým výrobným vzťahom.

Mimoriadne dôležité je aj konkrétne poznanie protirečení v ideologickej oblasti, lebo sa aj tu stretávame tak s antagonickými, ako aj s neantagonickými protirečeniami.

Všimnime si napr. filozofickú svetonázorovú oblasť, kde sa boj medzi pravdou a omylom, medzi triedami prejavuje ako boj materializmu a idealizmu.

Boj medzi materializmom a idealizmom je veľmi starý a neprestane nikdy, lebo ľudské myslenie nebude imúnne od jednostrannosti a skostnatelosti, v ktorých Lenin správne vidí gnozeologické korene idealizmu. Boj medzi pravdou a omylom, prekonávanie omylov, jednostrannosti v poznaní je nekonečné. Vysvetlil to výstižne Engels, keď napísal: „Ľudia sú takto postavení pred rozpor: na jednej strane majú poznať vyčerpávajúcim spôsobom sústavu sveta v jej celkovej súvislosti, na druhej strane nemôžu nikdy dokonale rozriešiť túto úlohu pre svoju vlastnú povahu a pre povahu svetovej sústavy. Ale tento rozpor nespočíva len v povahe obidvoch činiteľov, sveta a ľudí, ale je aj hlavnou pákou celého intelektuálneho pokroku a denno-denne a neustále sa rieši v nekonečnom progresívnom vývoji ľudstva... Každý myšlienkový obraz svetovej sústavy v skutočnosti je a zostane obmedzený, objektívne historicky umiestnený a subjektívne telesným a duševným uschopením svojho pôvodcu.“³ To je podstata, niečo všeobecné, čo je vlastné ľudskému poznaniu vôbec. V triednej spoločnosti, kde zúri triedny boj, nezostáva, ako je známe, ani oblasť myslenia mimo tohto boja. Triedne pozície mysliteľa podmieňujú stupeň pravdivosti jeho myslenia. Za bojom pravdy s omylom, za bojom materializmu s idealizmom skrýva sa boj medzi triedami s nepriateľskými záujmami. Reakčné spoločenské triedy organizované obhajujú omyl, nepravdivé, reakčné náhľady a teórie. V takomto prípade nejde len o pravdu a omyl, ale aj o organizovanú obhajobu, šírenie nesprávnych náhľadov v záujme ospravedlnenia pozícií inej triedy ako nositeľky určitých spoločenských vzťahov. Protirečenie medzi ideológiami nepriateľských tried je preto antagonickým protirečením. Takéto protirečenie sa neprekonáva len vedeckou argumentáciou, kritikou, ale aj násilnými prostriedkami, hoci vedecký svetonáhľad môže definitívne zvíťaziť nad nevedeckým svetonázorom len v diskusii.

V úsilí o definitívne víťazstvo marxistického svetonáhľadu u nás dnes, v období prechodu od kapitalizmu k socializmu, narážame tak na antagonické, ako aj na neantagonické protirečenia medzi materializmom a idealizmom. Uvedme príklady:

Neantagonickým protirečením medzi materializmom a idealizmom je napr. protirečenie medzi marxistickým svetonáhľadom a náboženským svetonáhľadom pracujúceho človeka. Toto protirečenie sa rieši metódou vlastnou ideologickej oblasti: vedeckou argumentáciou, presvedčovaním, kritikou a sebakritikou. Nesprávne je toto protirečenie riešiť násilnými, administratívnymi prostriedkami. Je to protirečenie, ktoré — ako hovorí čínsky teoretik Lu Tin-ji — smeruje k prekonaniu zaostalosti a posilneniu jednoty ľudu. Je to protirečenie medzi ideológiou robotníckej triedy a prežitkom minulosti.

Antagonickým protirečením je protirečenie medzi marxistickým svetonáhľadom a náboženským svetonáhľadom kontrarevolucionára, ktorý využíva tento svetonáhľad na rozbíjanie jednoty ľudu, na oslabovanie ľudovodemokratického zriadenia, na upevňovanie pozícií buržoázie. V tomto prípade nemáme do činenia s predsudkom, ale s buržoáznou ideológiou. Toto protirečenie nemožno prekonať len vedec-

³ F. Engels, *Anti-Dühring*, čes., Praha 1949, 35—36.

kou argumentáciou, ale sú nevyhnutné a správne aj administratívne opatrenia, lebo jeho korene nie sú len v ideologickej oblasti, nejde tu len o obyčajný omyl, ale o omyl, ktorý „zakotvuje triedny záujem vládnúcich (u nás už zvrhnutých — pozn. A. K.) tried“.⁴ Kým v prvom prípade ide o protirečenie medzi našou novou spoločnosťou a vedomím niektorých jej členov, zatiaľ v druhom prípade ide o protirečenie medzi našou novou spoločnosťou a jej nepriateľskou silou. Kým v prvom protirečení prevažovali spoločné záujmy, v druhom prevažuje nezmieriteľnosť záujmov. Administratívne opatrenia sú tu nevyhnutné na to, aby kontrarevolucionára prinútili zrieknuť sa kontrarevolúcie a aby sa tak antagonické protirečenie zmenilo v neantagonické.

Nemožno ignorovať zvláštnosti riešenia protirečení medzi marxistickou a buržoáznou ideológiou, no netreba zabúdať ani na to, že vedecká argumentácia, kritika a sebakritika je najvladnejšou metódou prekonávania protirečení v oblasti myslenia. Len v otvorenej diskusii môže marxizmus definitívne zvíťaziť nad inými náhľadmi, len v otvorenej diskusii môže dialektický materializmus postupne zvíťaziť nad idealizmom. Preto marxisti vyžadujú a obhajujú tak slobodu svedomia, ako aj právo na boj náhľadov. Diskusia a výmena názorov, kritika a sebakritika je aj metódou rozvoja našej vedy.

Z ignorovania zvláštností antagonických a neantagonických protirečení a spôsobu ich prekonávania nevyhnutne vyplývajú omyly v politike, v boji za vedecký svetonáhlad.

Niektorí súdruhovia si povrchno všímajú zvláštnosti protirečení v ideologickej oblasti a mylne sa domnievajú, že majú do činnosti len s antagonickými protirečeniami a všetky chcú riešiť násilím. Prenasledujú občianov s náboženskými a inými prežitkami. Ak títo súdruhovia pracujú v oblasti vedy a chcú zasahovať do jej rozvoja, usilujú sa aj tu riešiť protirečenie medzi starými a novými poznatkami a teóriami, taktiež administratívnymi opatreniami, uzneseniami, autoritou, násilím chcú nanútiť uznať ten ktorý náhľad za platný. Bez ohľadu na subjektívne úmysly zapríčiňujú tak medzi občianmi zbytočné trenice a brzdia rozvoj vedy, nepodporujú, ale spomaľujú šírenie vedeckého svetonáhladu.

Čiastočne pred XX. sjazdom KSSS a najmä po ňom dostali títo súdruhovia svoje. Ich „metóda“ prekonávania protirečení bola správne odsúdená. Preto sa väčšina z nich utiahla, zmizla z verejného života. Namiesto nich sa objavili však jednotlivci, ktorí idú do druhej krajnosti. Všetky protirečenia považujú za neantagonické. Tak pochopili kritiku. Boj proti buržoáznej ideológii stotožňujú s bojom proti nesprávnym náhľadom, prežitkom vo vedomí pracujúcich. Treba polemizovať s buržoáznou ideológiou, ako aj s prežitkami, no netreba tiež zabúdať, že sa s buržoáznou ideológiou bojuje aj administratívnymi opatreniami. Noví „bojovníci“ krútia však hlavou, keď počujú, že „v prípade potreby treba použiť aj administratívne prostriedky, ktoré nedovolia nepriateľovi zneužívať slobodu kritiky“. Dovoľujú nepriateľským elementom beztriestne šíriť buržoázne náhľady, rozvracajúce jednotu ľudu.

Ak sa teda nechceme mýliť v praxi, nesmieme sa uspokojovať len poznaním protirečenia vôbec, ale musíme konkrétne a všestranne skúmať jeho povahu, podmienky, v ktorých sa prejavuje, i jeho formu. Len tak sa vyhneme subjektivismu, nesprávnemu spôsobu prekonávania protirečení. Preto ani v politike niet žiadnej schémy, platnej pre prax v každom období a za každých podmienok. Správna a

⁴ Lenin, *Filosofické sešity*, čes., Praha 1953, 322.

únosná je tá politická prax, ktorá spočíva na konkrétnom, vedeckom poznaní skutočnosti, rešpektujúcom kvalitatívnu diferencovanosť, špecifickosť javov.

Zmieňme sa teraz zvlášť o niektorých dôsledkoch ignorovania konkrétneho výskumu a špecifickosti javov v našich filozofických prácach, najmä z oblasti historického materializmu.

Historický materializmus prežíva v súčasnom období dôležitú zmenu. Svedčia o tom diskusie u nás, v Poľsku atď. Z vedy o náhľadoch klasikov na najvšeobecnejšie zákony spoločnosti, čím bol v poslednom čase, snaží sa premeniť na vedu o najvšeobecnejších zákonoch spoločnosti, čím bol pôvodne. Filozofi — historickí materialisti nechcú už iba opakovať Marxom a jeho žiakmi objavené teórie spoločnosti, ale snažia sa rozvíjať ich. Z toho vyplývajú užitočné diskusie o predmete a metóde historického materializmu, o probléme marxistickej sociológie atď.

So snahou historických materialistov objaviť nové zákonitosti spoločenského života stretávame sa v posledných rokoch aj na Slovensku. Prejavuje sa to v pokusoch o historicko-materialistické filozofické vysvetlenie doteraz nevysvetlených javov minulosti i súčasnosti. Práve v týchto prácach sa však často stretávame so zjednodušovaním dialektickej metódy, s vulgarizovaním vzťahu medzi jednotlivými kategóriami dialektického materializmu.

V čom spočíva toto vulgarizovanie?

V stotožňovaní mnohotvárného jednotlivého s všeobecným, v ignorovaní zvláštností jednotlivého, konkrétneho, v snahe vydedukovať zo všeobecných abstrakcií zložité konkrétne javy. Toto vulgarizovanie vedie k veľmi nesprávnej metóde vysvetľovania javov. Hľa, ako!

Marxistická teória spoločnosti dá sa vo svojej najabstraktnejšej podobe uplatniť na každú spoločnosť. Teória prechodu od kapitalizmu k socializmu sa vo svojej najabstraktnejšej forme týka každého prechodu od kapitalizmu k socializmu. V tejto svojej forme táto teória nie je však v praxi temer použiteľná, lebo nie je dostatočným návodom pre prax. Preto pred teoretikmi stojí v takýchto prípadoch úloha tvorivo uplatniť túto teóriu na konkrétne podmienky a tak ju vlastne rozvinúť, ukázať, ako sa najvšeobecnejšie zákony prejavujú v daných historických podmienkach. Len vtedy sa táto teória stane konkrétnou pravdou, len vtedy bude logikou histórie, tým všeobecným, čo organicky vyplýva z jednotlivého — návodom pre praktickú činnosť, ako sa to obyčajne hovorí. Len vtedy bude táto teória konkrétnym obrazom konkrétnej skutočnosti.

V prácach z oblasti historického materializmu zabúda sa často práve na túto skutočnosť. Prax je tu taká, že sa teória, poučky z klasikov marxizmu po viac-menej trefnom prenesení na naše pomery iba ilustrujú pozorne vybranými javmi alebo ich nepodstatnými stránkami. Teória a poučky nedostávajú nový historický obsah. Teória sa v takýchto prípadoch nerozvíja, lebo sa neobjavuje, nevysvetľuje ako abstraktné, všeobecné, zákonité vyplýva z jednotlivého, konkrétneho — z javu. Aj všeobecné sa v takejto súvislosti stáva akýmsi neživým, bez farby. Najhoršie je však to, že takto nevzniká pravdivý, ale falošný obraz konkrétnej skutočnosti. Skutočnosť sa tu nevysvetľuje, ale — pre radosť objektívnych idealistov — vytvára sa „podľa obrazu“ všeobecného. Bokom zostávajú reálne protirečenia skutočnosti. V dôsledku takej chybné konkretizácie vznikajú práce správne v hrubých rysoch — vďaka tomu, že javy majú tie najvšeobecnejšie vlastnosti a nie vďaka výskumnej práci — no nesprávne v konkrétnosti, práce šedé, nepresvedčivé, kde je všeobecné a jednotlivé v najlepšom súlade a nie v dialektickom protirečení. Protirečenie medzi nimi je prekonané priamym podriadením jednotlivého všeobecnému. Sú to práce

subjektivistické, hoci si nárokujú na objektívnosť. Neanalyzujú kriticky skutočnosť, ale prislukujú často tézam, ktoré sú nesprávne v daných konkrétnych podmienkach, ospravedlňujú nesprávnu prax. Tak upadáme do metafyziky, scholastiky, o ktorej Marx písal skoro pred storočím, že „vyvíja bolestivé úsilia, aby vyvodila nevyvrátené empirické javy bezprostredne, pomocou jednoduchej formálnej abstrakcie z všeobecného zákona alebo aby ich dôvtipne prispôbila tomuto zákonu“. Práce tohto druhu vznikajú zväčša ako reakcia na určitú tézu a nie ako výsledok konkrétneho štúdia skutočnosti. Predstavujú v podstate hru na príklady, ktorú Lenin tak ostro odsudzoval.

Týmito nedostatkami trpí napr. aj moja práca *Hlasizmus — ideológia protirevolučnej slovenskej buržoázie*.⁵ Preto v nej nevidieť rozdiel alebo dokonca rozpory medzi jednotlivými príslušníkmi inteligencie, zoskupenej okolo Hlasu, ktoré v skutočnosti jestvovali, nevysvetlený je protirečivý vývoj jednotlivých príslušníkov skupiny atď.

Domnievam sa, že takýmto subjektivismom trpí aj článok L. Hanzla *Revízia vedeckého svetonáhľadu — ideologický základ a východisko sociáldemokratizmu*,⁶ ktorý si treba zvlášť všimnúť, lebo hovorí o dôležitých, páčivých problémoch nášho súčasného života. Na jeho nedostatky poukázal čiastočne už T. Münz v článku *Za správne chápanie boja materializmu s idealizmom v dejinách slovenskej filozofie*.⁷ Chceme k tomu dodať ešte niekoľko slov.

L. Hanzel sa vo svojom článku dotýka niektorých javov nášho politického a vedeckého života. Dotýka sa ich v snahe ukázať, ako sociáldemokratizmus pôsobí v našich súčasných pomeroch. Vyhlasujúc niektoré javy nášho života za prípady sociáldemokratizmu, usiluje sa Hanzel vlastne o ich vysvetlenie, odhalenie ich podstaty. Sotva však možno súhlasiť s týmto vysvetlením. Hanzel horlí vo svojom článku za marxistickú dialektiku, no v praxi ju veľmi nerešpektuje.

Pri konkretizovaní všeobecnej zákonitosti, pri postupe od všeobecného k jednotlivému nemožno sa zaoberať bez konkrétneho poznania javu, jeho špecifickosti, špecifických zákonov, ktorým jav podlieha. Cesta k odhaleniu kvality javu vedie aj cez poznanie jeho špecifických črt. Žiaden jav nemožno v skutočnosti pochopiť, vysvetliť a teda ani klasifikovať iba na základe poznania jeho najvšeobecnejších vlastností a bez poznania zvláštnych podmienok existencie javu. Hanzel ignoruje však túto skutočnosť. Ignoruje zvláštnosti javov, podstatné zvláštnosti a potom tieto subjektivisticky zaraďuje tam, kam si zaumienil. Konkrétne sa to prejavuje v tom, že všetky úchylky od marxizmu, omyly politických a vedeckých pracovníkov vyhlasuje za prejavy revizionizmu a sociáldemokratizmu.

Hanzel správne vidí špecifickosť sociáldemokratizmu ako buržoáznej ideológie v tendencii podriaďiť politiku a ideológiu robotníckeho hnutia buržoáznym záujmom zo zdanlivých pozícií robotníckeho hnutia. „Sociáldemokratizmus je sústava protimarxistických foriem ideológie — píše v článku — organizačných princípov a metód politickej práce, ako aj malomeštiackych návykov a tradícií, ktoré sa usilujú urobiť z robotníckeho hnutia nástroj buržoáznej politiky. Špecifickosťou sociáldemokratizmu ako zvláštnej formy buržoáznej ideológie je, že pôsobí vo vnútri robotníckeho hnutia, že sa ho usiluje podriaďiť buržoáznym záujmom a náhľadom zo zdanlivých pozícií robotníckeho hnutia, že sa usiluje navonok vyvolať zdanie „marxistickej“ vedeckosti a obhajoby záujmov robotníckej triedy a pracujúceho

⁵ Filozofický časopis SAV, roč. 1955, č. 1.

⁶ Pod zástavou socializmu, roč. 1955, č. 21, 1329—1344.

⁷ Filozofický časopis, roč. 1956, č. 2, 163.

ľudu“ (str. 1329). Z tohto i z ďalšieho textu článku vidieť, že Hanzel vie, že v sociáldemokratizme ide o falšovanie marxizmu, marxistickej filozofie, o odklon od základných názorov marxizmu a o bojzľivosť alebo neschopnosť otvorene skoncovať s náhľadmi, ktoré sa opúšťajú — ako hovorí Lenin v úvode *Materializmu a empiriokriticizmu*.

Pri vysvetľovaní konkrétnych javov nášho života nedbá však Hanzel na toto špecifikum a považuje každý nemarxistický náhľad príslušníkov robotníckeho hnutia za revizionizmus. Tak za prípad revizionizmu považuje napr. mylné náhľady pracovníkov Ministerstva poľnohospodárstva o funkcii zákona hodnoty v našom poľnohospodárstve, ktoré vznikli u nás pri vysvetľovaní zákonitosti nášho nového hospodárskeho života a ktoré i sám Viliam Široký v článku *Správne chápať politické i ekonomické otázky rozvoja poľnohospodárstva* — odkiaľ ich sám Hanzel pozná — vysvetľuje teoretickou nevypelostou. Aj tieto omyly, akých sa často dopúšťajú marxisti pri vysvetľovaní nových javov, označuje Hanzel za sociáldemokratizmus len preto, že znamenajú úchylku od marxizmu a že sa ich dopúšťajú marxisti. Pri vysvetľovaní konkrétneho javu zanedbáva Hanzel špecifickosti javu, zvláštne podmienky jeho vzniku, nedostáva sa k podstate javu. Jav charakterizuje na základe nepodstatnej vlastnosti. Nezaujíma ho, či tu ide o revíziu nejakého základného marxistického náhľadu alebo o omyl politického pracovníka, marxistického vedca v úsilí o tvorivé uplatnenie marxizmu v nových podmienkach. Taktó vlastne Hanzel predlžuje život sociáldemokratizmu do nekonečna, lebo do nekonečna sa ľudia budú myliť pri vysvetľovaní sveta, do nekonečna budú mať aj sami marxisti rozličné náhľady na rôzne javy.⁸ A podľa Hanzlovej logiky jedni z nich budú nevyhnutne revizionistami.

Tak Hanzel „dokazuje“, „odhaľuje“ sociáldemokratizmus u nás a zdanlivo plní uznesenie strany o boji proti zvyškom ideológie sociáldemokratizmu. Nedbá pritom ani na včasné vystrihanie Novej mysle, ktorá správne konštatovala, že je chybou „plieť so sociáldemokratizmom všetky nedostatky a chyby, nesprávne názory a nepresnosti, vyplývajúce často z teoretickej nevypelosti“.⁹

Ešte horšie si počína Hanzel, keď hovorí o zvyškoch sociáldemokratizmu vo Filozofickom ústave SAV. V tomto prípade — ako to konkrétne ukázal Münz v spomínanom článku — vyhlasuje za prejavy sociáldemokratizmu nielen chyby pracovníkov ústavu, ale aj ich v podstate správne úsilie o tvorivé uplatnenie všeobecného zákona vývoja filozofie vedeckého náhľadu v minulosti — boj materializmu a idealizmu — na konkrétne slovenské pomery. Poľskí filozofi Baczko a Kolakowski správne napísali, že „boj materializmu s idealizmom prebieha často v dôsledku veľmi silného ideologického nátlaku reakčných tried medzi táborami, ktoré by sme museli charakterizovať, skúmajúc ich odtrhnute od dejín ako idealistické, a z ktorých jeden vyjadruje preda materialistické snahy“. Boj idealizmu a mate-

⁸ Túto skutočnosť si ešte v minulom storočí uvedomoval Plechanov, keď písal: „Opakujem, medzi najdôslednejšími marxistami je možná rozdielnosť v názoroch pri hodnotení súčasnej ruskej skutočnosti. Preto my v žiadnom prípade nechceme zakrývať svoj program autoritou veľkého mena.“ Z tejto skutočnosti vychádzal Lenin, keď sa domáhal diskusie medzi súdruhmi na stránkach Iskry: „Otvorená polemika pred všetkými ruskými sociálnymi demokratmi a uvedomelými robotníkmi je nutná a žiadúca pre vyjasnenie hĺbky existujúcich nezhôd, pre všestranné prediskutovanie sporných otázok, pre boj proti krajnostiam, do ktorých nutne upadajú nielen predstavitelia rôznych názorov, ale aj predstavitelia rôznych miest alebo rôznych „profesií“ revolučného hnutia.“ Preto bol zhovievavý voči rôznym náhľadom súdruhov pri hľadaní pravdy a nebiľagoval ich od buka do buka.

⁹ Jaroslav Klofáč, *K niektorým otázkam súčasného boja proti sociáldemokratizmu*, Nová mysl 1955, č. 7, 684.

rializmu prebieha teda špecificky v konkrétnych podmienkach. Pracovníci Filozofického ústavu SAV všimli si pri vypracovávaní téz k *Náčrtu dejín slovenskej filozofie* túto zákonitosť slovenských dejín a napísali, že dejiny filozofie treba vysvetľovať „v našom prípade ako dejiny boja pokrokovejšieho s reakčným v samom idealistickom tábore“. Nie je to formulácia najpresnejšia, ale Hanzel nesúhlasí ani s jej racionálnym jadrom. Chce, aby aj v slovenských dejinách v každom prípade prebiehal boj materializmu s idealizmom v klasickej podobe. Preto vyzýva historikov filozofie k neodôvodnenému hľadaniu čistého materializmu v slovenských podmienkach, v skutočnosti k subjektivistickému konštruovaniu historickej skutočnosti a odvádza ich od štúdia reálnych protirečení a podmienok filozofického myslenia na Slovensku. Tých, čo idú alebo pôjdu inou cestou, tých, čo neobjavili alebo neobjavia skutočnosť, podobajúcu sa všeobecnej tendencii ako vajce vajcu, nazýva Hanzel sociáldemokratickými objektivistami. Preto jeho kritika nevysvetľuje, neopravuje z pozícií marxizmu — ako to vyžadovali od kritiky Plechanov a Lenin — ale odsudzuje.

Vzniká otázka: kde sú korene tejto subjektivistickej metódy vysvetľovania javov?

V nesprávnom chápaní konkretizácie všeobecných zákonov. Vychádzajú zo skutočnosti, že je historický materializmus vedou o najvšeobecnejších zákonoch spoločnosti, že v ňom — ako v teórii spoločnosti — ide o konkrétne javy len natoľko, nakoľko sú zosobnením určitých kategórií, podceňujeme často potrebu poznania faktov a ich špecifických zákonov. Správne sú hlasy v diskusii o predmete a metóde historického materializmu, že filozofi — historickí materialisti by sa mali obracať k historickým faktom, k výsledkom špeciálnych spoločenských vied a obohatiť svoju metódu o indukčnú metódu. Len na základe poznania historických faktov možno objaviť aj najvšeobecnejšie zákony skutočnosti, ich pôsobenie. Len na základe tohto poznania je možné tak vedecké zovšeobecnenie, ako aj správna konkretizácia. Preto prax vyžaduje od pracovníkov historického materializmu, aby poznali nielen najvšeobecnejšie, ale aj špecifické zákony spoločenského života, aby okrem filozofie boli doma aj v niektorej špeciálnej spoločenskej vede. Často však zabúdame na túto skutočnosť a všeobecné zákony potom konkretizujeme vo fiktívnych a nie reálnych javoch. Tak vznikajú práce, ktoré neodrážajú pravdivo život, všeobecné v jednotlivom, nevyhnutné v náhodilom, práce dogmatické. Dogmatizmus tu nevyplýva z prehnanej úcty k osobnosti, z kultu osobnosti, ale z neznalosti konkrétneho materiálu a dialektiky. Preto sme v úvode článku upozornili, že je nesprávne vidieť korene dogmatizmu iba v kulte osobnosti. Kult osobnosti je len jedným z možných faktorov, ktoré robia pojmy nehybnými, nedialektickými.

*

Na záver poznámok ešte o jednom prípade vulgarizovania vzťahu medzi všeobecným a jednotlivým — o vzťahu medzi osobnosťou a triedou — ktoré je príznačné nielen pre pracovníkov v oblasti historického materializmu, ale aj pre historikov filozofie atď. Ide o ignorovanie zvláštneho alebo všeobecného, čo vedie k nesprávnemu vysvetľovaniu jednotlivých osobností v dejinách.

Každý jav predstavuje jednotu jednotlivého a všeobecného. Podobne je to aj s jednotlivcom, s osobnosťou. Osobnosť má zvláštne črty, ale aj črty spoločné celej triede, s ktorou tvorí dialektickú jednotu. V činnosti každého jednotlivca prejavujú sa črty vlastné len jemu, neopakovateľné: vonkajší výzor, schopnosti atď. Prejavujú sa však aj črty všeobecné, trvalejšie, v ktorých sa prejavuje zákon.

Táto zložitost osobnosti vždy robila ťažkosti ľuďom, ktorí neskúmali činnosť osobnosti dialekticky.

Vzťah medzi všeobecným a jednotlivým, individuálnym v spoločenských javoch a teda aj v činnosti jednotlivca, vysvetlil správne jedine marxizmus. Aplikujúc dialektický materializmus na spoločenský život, vytvorili Marx a Engels teóriu triedneho boja, ktorá vedecky vysvetľuje aj zložitú činnosť človeka. Podľa tejto teórie je človek produkt prostredia, triedy. Jeho činnosť je podriadená všeobecnej tendencii vývoja spoločnosti, tendencii jeho triedy. No táto štatistická tendencia — ako hovorí sovietsky filozof Anisimov¹⁰ — skladá sa z obrovského počtu rôzne sa križujúcich príčinných súvislostí, ktoré, zhodujúc sa miestami s touto tendenciou, podmieňujú svojráznosť individuálnych osudov, ktoré sa javia ako náhodilé. Preto je činnosť osobnosti taká zložitá a často tak ťažko vysvetliteľná. Teória triedneho boja je práve preto dôležitá, že vnáša jasno do tohto problému. Lenin o tom píše: „Teória triedneho boja práve preto znamená ohromný pokrok vedy o spoločnosti, že úplne presne a jasne určuje metódy, podľa ktorých individuálne vyplýva zo sociálneho.“¹¹

Donedávna sa vzťah medzi jednotlivým a všeobecným v činnosti osobnosti zjednodušoval u nás tak, že sa ignorovalo všeobecné. Dejiny sa vysvetľovali bez kategórie tried, bez základného zákona ľudských dejín.

V poslednom čase sa však tento vzťah zjednodušuje aj inak. Nemyslíme tu na tých, ktorí v úvode práce o tej ktorej osobnosti našich dejín niekoľkými frázami vzdajú hold novej metóde a potom po starom vysvetľujú činnosť osobnosti. Hoci sa títo autori domnievajú alebo aspoň vyvolávajú zdanie, že pracujú novou metódou, niet v skutočnosti v ich prácach po tejto metóde ani stopy. Jednotlivé a všeobecné nevystupuje tu v dialektickej jednote v jave, ako je to v skutočnosti, ale iba vedľa seba. Nejde tu o nič nové, ale iba o recidívu starého vysvetľovania skutočnosti.

Nový spôsob zjednodušovania vzťahu všeobecného a jednotlivého vidíme v absolutizovaní všeobecného zákona, v absolutizovaní základnej tendencie javu a ignorovaní jeho zvláštností. V týchto prípadoch nevidieť zvláštne, individuálne, náhodilé a jeho úlohu v spoločenskom živote. Postupuje sa tu tak, akoby o osudoch osobnosti rozhodovali len všeobecné črty, základný zákon. Vylučuje sa tu možnosť náhody, jej úloha vo vývoji osobnosti a spoločnosti vôbec. V našich prácach vzniká tak akýsi marxistický schematizmus, príznačný najmä pre filozofov zaoberajúcich sa dejinami, snaha vysvetliť celú osobnosť bezprostredne základnou tendenciou v činnosti človeka. Ignoruje sa pritom celý zväzok križujúcich sa súvislostí, ktoré modifikujú túto tendenciu. Nevšímame si napr. pri takom výskume osobnosti jej charakter, schopnosti, teda aj nadriedne faktory, rôzne črty, ktoré uľahčujú alebo sťažujú prejavenie zákona. Tento schematizmus robí naše práce nepravdivými — a čo z toho vyplýva — šedými, nepresvedčivými. Práce tohto druhu neukazujú, ako sa nevyhnutnosť prejavuje v náhode, čo sa od nich očakáva, ale všetko sa snažia vysvetliť ako nevyhnutné, vyplývajúce zo základnej tendencie.¹²

¹⁰ S. F. Anisimov, *Vzťah kategórií zákona, príčinnosti, nevyhnutnosti a náhody*, Voprosy filosofii 1955, č. 6, 52.

¹¹ V. I. Lenin, *Spisy I*, 361.

¹² V článku *O tej „mnohotvárnosti“ života v našej literatúre* (Kultúrny život, 8. IX. 1956) píše J. Rozner o tom, že k takémuto zjednodušovaniu v myslení prichádzalo aj v našej literatúre. V článku sa hovorí: „Človek spoločenský sa maximálne stotožnil s osobnými osudmi jednotlivca. Nevznikla tak jednota spoločenského a osobného v človeku, ale osobné

Tohto prípadu zjednodušovania vzťahu medzi všeobecným a jednotlivým dotýkame sa aj preto, že je gnozeologickým koreňom kultu osobnosti, koreňom negovania významu osobnosti v dejinách, ignorovania vynikajúcich vlastností dobrých pracovníkov atď.

*

Toľko na okraj niektorých dôsledkov neznalosti a zjednodušovania teórie marxizmu v našom živote, niektorých dôsledkov ignorovania konkrétneho výskumu javov.

sa stalo len doplnením („individualizovaním“, „zľudštením“, „dokreslením“) spoločenského človeka.“ Dôsledok toho vidí J. Rozner v oslabení fabuly v našej súčasnej literatúre.